

MLADI I LJUBAV

Mihály Szentmártoni

Ljubav je trajna potreba svakog čovjeka. Samo što se možda izražajni oblici te potrebe mijenjaju. Stoga može zvučati već dosadno stalno ponavljanje „mladi i ljubav”, kao da se radi o nekoj njihovoj povlastici. No ostaje činjenica da se upravo u mladenaštvu događaju neke sudbonosne odluke na temelju ljubavi, točnije, na temelju heteroseksualne ljubavi. A to su odluke koje su po naravi same stvari u biti nepopravljive. To nam svjedoče propali brakovi. Možda će se osoba snaći negdje drugdje, osnovati novu obitelj, ali posljedice prvog promašenog braka trajno se osjećaju kao psihička ranjenost. Ako to znamo, postaje nam jasna važnost ovog problema.

OPĆA SVOJSTVA MLADOSTI

Da bismo shvatili mjesto i ulogu ljubavi u životu mladih, istodobno zadatak roditelja i odgojitelja, treba reći nešto općenito o obilježjima te razvojne faze.

Za razliku od puberteta koji je bio sav u jednoj perturbaciji, u mladosti karakteristična crta postaje *stabilizacija vitalnih nagona*. To se očituje prije svega u većoj okrenutosti prema vanjskom svijetu, prema drugima. Opaža se potreba za drugovanjem, za kontaktom s dru-

gim ljudima. U kasnom pubertetu karakteristična introverzija i nesnošljivost prema drugima postupno se pretvara u ekstraverziju koja postiže svoj vrhunac u težnji za zajedništvom, osobito u potrebi za kontaktom. Javlja se otvorenost prema međuljudskim odnosima.¹

Dosadašnji psihički razvoj imao je za glavni cilj pronalaženje sebe, svojega „ja”. I u drugoj osobi, u „ti”, mladi je čovjek tražio zapravo sebe, svoj „ja”, i sve je služilo tome. Sad se javlja izrazita potreba za zajedništvom. Istodobno se razvija sposobnost za altruizam, odanost i požrtvornost.

Važno je uočiti neke razlike između mladića i djevojaka u tom razdoblju s obzirom na međuljudske odnose. Njihove su potrebe različite. *Mladići*, kao uostalom svi muškarci, uvijek se bolje osjećaju u velikim grupama. Vole biti u timovima, odgovara im da imaju mnoga i razgranaata prijateljstva. Zadovoljni su ako imaju jednog ili dva bliska prijatelja. Kad nema stabilne grupe vršnjaka, razvoj je muške osobe ometen. Manja je opasnost za mladića ako nema stalnog prijatelja nego ako se ne može uključiti ni u kakvu grupu. *Djevojke* više trebaju odnos oso-

¹ REMPLIN, H., Die seelische Entwicklung des Menschen in Kindes- und Jugendalter. München: Reinhardt, 1971, str. 493.

ba-osoba nego što to trebaju mladići. Bez toga može stradati njihova spremnost za uspostavljanje heteroseksualnih kontakata. Velike grupe to ne mogu nadomjestiti.²

Drugi važan trenutak u adolescenciji jest *završetak psihoseksualnog razvoja*. Za visoki pubertet bilo je svojstveno da je eros bio okrenut prema osobama istog spola: dječak se osjećao sigurnim samo u društvu dječaka, djevojka u društvu djevojaka. Miješane su se grupe doživljavale kao neprirodne i u njima su se mladi osjećali nelagodno. U adolescenciji počinje okretanje k osobama suprotnog spola. A to mladi trebaju tek naučiti. S obzirom na psihoseksualni razvoj, situacija adolescenata je povoljnija nego što je bila u pubertetu jer im i društvo – istina, unutar dosta strogo određenih moralnih granica – priznaje pravo na približavanje osobama drugog spola. Negdje na početku adolescencije (16–18. god.) mladi posjećuju plesne škole, idu na ples, gdje uz učenje plesa uče i način približavanja i kontaktiranja s osobama drugog spola.

HETEROSEKSUALNI KONTAKTI

U približavanju mladih osobama drugog spola možemo uočiti neke svojstvene faze.

Prva faza približavanja drugom spolu događa se u obliku *flerta*. Flert predstavlja površinsku, po svojoj naravi još uvijek ne trajnu vezu. U flertu osoba još nije „dirnuta”, nije zahvaćena u dubini svojega bića. Još ne gleda na stvarne vrijednosti druge osobe kao osobe, nego je cilj samo približavanje. To je odnos zbog samog odnosa. Flert je zapravo uzbudljiva igra s vatrom, probno kontaktiranje bez ozbiljnih namjera. Pri tom su obično mladići aktivni, a djevojke pasivnije. One uglavnom čekaju ili isprobavaju svoju privlačnost: *koketiraju*. U koketiranju one istodobno partnera ohrabruju i zbunjuju, privlače i odbijaju.

Druga faza približavanja jest *zaljublivanje*. Za zaljubljenost je svojstveno da na prvom mjestu još uvijek stoji tjelesna partnerova pojava: glas, kretanje, itd. To je slučaj kad se još uvijek može reći: „Volim te zbog toga i toga: zbog stasa, glasa, hodanja, kose, snage, očiju, itd.”

Budući izvana očaran, zaljubljeni je slijep za karakterne mane drugoga zbog čega se prije ili kasnije rađa razočaranje. Međutim, kako u zaljubljenosti osoba još nije zahvaćena u najdubljim dubinama bića, preko razočaranja se relativno lako prelazi. Eros se oslobađa za novi objekt. Poznato je da se može više puta istinski zaljubiti.

Treću fazu približavanja predstavlja *ljubav*. Redovito dolazi kasnije, ali često već u adolescenciji. Za razliku od zaljubljenosti ona ne ostaje na površini, nego izlazi i ulazi u dubine. Ljubav je u biti okrenutost prema drugoj osobi zbog njezinih duhovno-karakternih vrednota. Otud se rađa jedan drukčiji stav prema ljubljenoj osobi nego što je to bio slučaj u zaljubljenosti; prije svega, veća trajnost odnosa, zatim odgovornost za drugu osobu i veća dubina doživljavanja. Ako smo za zaljubljenost rekli da se ravna po načelu „volim te *zbog* ovog ili onog”, ljubav se ravna načelom „volim te *unatoč* tvojim manama”.

Mladenačka ljubav ima svojih osobitosti. Ona teži *idealiziranju* ljubljene osobe. U njoj vidi utjelovljene sve vrednote u najčistijem obliku. Vidi je izdignutu iznad sive svagdašnjice. Na sličan način i sav svijet dobiva drukčiji sjaj, nov kolorit: osoba ga ne gleda više svojim očima, već očima ljubljene osobe.

Drugo obilježje mladenačke ljubavi jest snažna zastupljenost mehanizma *projekcije*. Osoba smješta ostvarenje svih svojih čežnja i snova u ljubljenu osobu. Pridaje joj i takve kvalitete i vrednote kakve ona u stvari ne posjeduje, već predstavljaju želje, snove. Zbog toga ima osjećaj da je susrela nekoga već odavna poznatog. To je taj glasoviti „princ ili princeza iz bajke”, koji kao da izlazi iz snova na javu. Na žalost, ova projekcija osobnih predodžaba nije sasvim neopasna jer znači gledati u drugoj osobi nekoga tko nikad nije postojao. Vjerojatno je to jedan od razloga da se mnogi rani brakovi isto tako rano i razbiju.³

² MILLER, D., *Adolescence: Psychology, Psychopathology and Psychotherapy*. New York: Jason Arison, 1974, str. 66.

³ Usp. REMPLEIN, nav. dj., str. 498.

I pri zaljubljanju postoje razlike između mladića i djevojke. Za djevojku prve afektivne veze obično završavaju u boli, žalosti i razočaranju. Naime, kad se djevojka zaljubi, uđe u afektivnu vezu, ona želi da ta veza traje vječno. A mladići, premda mogu izjaviti da i oni to žele, stvarno to ne mogu ostvariti prije nego što nastupi razdoblje odraslosti. Naime, glavni psihički zadatak u adolescenciji za njih je socijalno prilagođenje. Nisu spremni prihvatiti trajnu odgovornost prije nego što se osjete sigurni u profesionalnoj odgovornosti.⁴

LJUBAV

Premda se ljubav javlja spontano, ona se u svojem tijeku i razvoju ne smije i ne može prepuštiti spontanosti. Čovjek je razumno biće, pa svaki čin i svaki odnos, da bi bio istinski ljudski, mora na sebi nositi pečat te razumnosti. I u ljubavnom odnosu dvoje ljudi treba poznavati neke osnovne unutarne zakonitosti ljubavi i svjesno ih poštivati. Samo na taj način ljubav može rasti. A što je ljubav?

Terruwe definira ljubav jednostavno kao „osjećanje dobrohotnosti prema drugoj osobi”.⁵ Ima nečega u ovoj osobi što mi se sviđa, što me privlači, što me čini sličnim s njom. Okrenut sam prema toj osobi. Pri tome malo znače razlozi zbog čega mi se ona sviđa – to se može dogoditi zbog mnoštva najrazličitijih stvari. Bitno je da ima u njoj nečega što za mene znači neko dobro, a za ljudsko je biće naravno da se divi dobru.

Ljubav je osjećaj, prema tome, po svojoj naravi psihofizička pojava. To znači da zahvaća psihički svijet osobe, ali se nužno očituje i izvana. Čuvstvo je, po definiciji, uzbuđeno stanje organizma koje se očituje u psihičkom doživljavanju, čuvstvenom ponašanju i u fiziološkim promjenama.⁶ Jasno, ljubav se ne može svesti na jednostavno čuvstvo, nego rječnikom psihologije – ona je *čuvstveni stav*, tj. trajna spremnost da se prema drugoj osobi reagira na određeni način. Tako se ljubav nužno očituje u ponašanju i u bilo kojem drugom aspektu osobe: u držanju, u kretnjama, u riječima. Ljubav, dakle, ima svoj motorni aspekt, tj. tjelesno

izražavanje. Može se pokazati u pogledu, u treperenju glasa, u riječima koje se izgovaraju, u načinu dodira. Svugdje je prisutna nježnost.

Teško je definirati *nježnost*, ali se može opisati. Onaj koji je nježan vidi drugoga dragim, dobrim, ljupkim i dragocjenim. Ljubav čini lijepim ono što je ružno. Ljubav želi ostaviti osobu takvom kakva ona jest jer se upravo takva sviđa. Stoga je uvijek loš znak kad netko ulazi u brak s prikrivenom ili čak izraženom nakanom da drugoga mijenja. Loš je to znak jer znači da ne voli konkretnu osobu kakva ona jest, već jednu projekciju o njoj, neko zamišljeno, možda idealno biće koje ne postoji. Nadalje, onaj koji je nježan ne uzima ništa za sebe. Ne traži ništa, jednostavno je sretan u prisutnosti druge, voljene osobe. Želi samo biti zajedno, poštuje, nikad nije agresivan.

Ljubav je temelj svega psihičkog života. Ona je temeljan ton koji osigurava harmoniju čuvstvenog života. Stoga je korisno dublje analizirati ovaj materijalno-tjelesni aspekt ljubavi jer zapravo na tom području imaju mladi najviše otvorenih pitanja i općenito tu vlada najveća zbrka: što smiju, dokle smiju ići u izrazima ljubavi, itd? Tjelesni aspekt ljubavi može se očitovati na najrazličitije načine. Spomenut ćemo samo dva oblika: pogled i dodir.

Oči su ogledalo duše – kaže narodna mudrost. Sigurno ne bez temelja. Oči najviše izražavaju intimne doživljaje, čuvstva osobe, kako nam to svjedoče istraživanja na području eksperimentalne psihologije. Pogled može biti žalostan, veseo, agresivan, nemiran, energičan, oduševljen, sumnjičav, itd. U ljubavi oko odražava razdraganost bez usiljenosti. Takav je pogled majke na dijete, mladića na djevojku koju voli. Taj pogled karakterizira smirenost bez želje. Pogled je sasvim drukčiji kad se želi nešto ili netko: više nije miran u divljenju, nije više čist i smirujući. Onaj komu je taj pogled upućen osjeća to sa sigurnošću.

⁴ Usp. MILLER, nav. dj., str. 72.

⁵ TERRUWE, A. A., *Amore ed equilibrio*. Roma: Ed. Paoline, 1971, str. 13.

⁶ Usp. KRECH, D. and CRUTCHFIELD, R., *Elementi psihologije*. Beograd: Naučna knjiga, 1969, str. 237.

Dodir je druga naravna eksterizacija, izraz ljubavi. Kad nam je netko drag, po naravi stvari želimo ga dodirnuti, pomilovati. Majka uzima u naručje dijete, prijatelju stišćemo ruku ili ga tapšamo po ramenu, mladić grli djevojku, zaljubljeni se drže za ruke. Dodir kao znak ljubavi jest iskonski izraz afekta. Mnoge neuroze imaju korijen u nedostatku majčine nježnosti, tjelesnog milovanja u ranom djetinjstvu. Način kako se ljubav izražava dodirrom jest individualan. Štoviše, postoje razlike između mladića i djevojke. Žene se uglavnom izražavaju spontnije u dodirima i imaju veću potrebu za dodirrom nego muškarci.⁷ Onaj koji je nježan nije nikad agresivan. Srdačan i topao stisak ruke može biti nježan, a strastven poljubac ili zagrljaj može djelovati agresivno.

OD ZALJUBLJENOSTI DO LJUBAVI

Mislim da se možemo složiti s mišljenjem našeg uglednog psihijatra dr P. Brajše kad kaže da zaljubljenost treba shvatiti samo kao početni kapital, dobiveni „miraz”, dar prirode, na kojem treba graditi, koji treba obogaćivati, koji treba pretvarati u drukčiju ljubav koja može trajati, koja nije prepuštena sama sebi, koja nije više stanje kojem smo izručeni, nego čin, djelovanje u kojem smo aktivni i svjesni suradnici.⁸ Švarc to ovako ilustrira. Duboka mudrost jezika ističe nam najvažniju razliku između zaljubljenosti i ljubavi u braku. Čovjek se „zaljubljuje”, ali „sklapa” ili „stupa” u brak. To znači da je ljubav sudbina koja nas prestiče, a brak je postignuće zasnovano na odlučnosti. Tragično je ako nas ljubav iznevjeri, ali je uglavnom naša krivnja ako ne uspijemo u braku.⁹

Svatko želi uspjeti u braku. Stoga je važno da se gradi na čvrstim temeljima. Zaljubljenost nije dostatna. Traži se čvrsta istinska ljubav. Koja su obilježja te „prave” ljubavi? Brajša navodi ova četiri obilježja:¹⁰

1. Prava ljubav nije pasivnost, nego stanje, aktivnost. To znači da zahtijeva napor i trud. Ljubav je, zapravo, zadatak. Samo takva aktivna ljubav može biti osnova kvalitetnog i dugotrajnog bračnog odnosa.

2. Ljubav traži uzajamnost, obostranost.

Ljubav nije samo zadatak, ona je zajednički zadatak. U tom smislu ljubav je održavanje sustava u kojem se nalaze njih dvoje. Zgodno argumentira Švarc: Kada muškarac odluči da se oženi, onda brak postaje zadatak koji se mora izvršiti. I sada se pojavljuje nešto potpuno novo: muž i žena osjećaju odgovornost prema braku kao takvom kao da je u svojem procesu brak postao neka nova superindividualna cjelina koja prisiljava muškarca i ženu da stupe u njegovu službu. Ta prinuda je jedino podnošljiva ako njezinom cilju njih oboje dobrovoljno teže. To je zapravo iskustvo koje podupire i stvara neuništivi karakter bračnog stanja.¹¹

3. Pravoj ljubavi ne smeta jedinstvenost i individualnost pojedinog partnera. Ljubav je spajanje različitosti, a ne njezino uništavanje. Zato je uvijek opasno ući u brak makar s potajnom nakanom da se partner mijenja. On će se, jasno, mijenjati sam od sebe pod vodstvom ljubavi, ali to nije intencionalna promjena, nego spontana.

4. Prava se ljubav stalno mijenja. Nije rigidna, nego je fleksibilna, svaki dan drukčija, svaki dan nova. Zato je treba stalno njegovati.

Jedino takva ljubav može biti jamstvo sređenog braka. Tu ljubav među supružnicima ne može zamijeniti ni ljubav prema djeci. Dapače, kvalitetna bračna ljubav jest preduvjet kvalitetne roditeljske ljubavi. S time smo se, zapravo, dotakli sržnog odgojnog zadatka: odgoj za ljubav.

ODGOJ ZA LJUBAV

Heteroseksualna prijateljstva i prva ljubav mladih tiču se i roditelja i odgojitelja. Roditelji su, uglavnom, zabrinuti zbog ishoda i budućnosti te veze. Ili im se takva veza čini još pre-

⁷ Usp. TERRUWE, nav. dj., str. 21

⁸ BRAJŠA, P., Kako odgovorno, zrelo i humano zaključiti brak? u: ALINČIĆ, M., BRAJŠA, P., i GAJER-PIACUN, Dj., Što je dobro znati prije braka. Zagreb: SZ, 1982, str. 53–54.

⁹ ŠVARC, O., Psihologija seksualnosti. Sarajevo: Veselin Masleša, 1964, str. 188.

¹⁰ usp. BRAJŠA, nav. dj., 57.

¹¹ Usp. ŠVARC, nav. dj., str. 192.

uranjenom ili se suprotstavljaju vezi s određenom osobom. U svakom slučaju, svoje razloge moraju iznositi mirno i trijezno. Ne smiju upasti u pogrešku da prijateljicu ili prijatelja žele odstraniti na neobjektivan način: ocrnjivanjem, omalovažavanjem i sl. Ne smiju stvarati čuvstveno nabijene scene niti stvoriti trajno napetu situaciju u kući. To najmanje vodi rješenju. Roditelji će pametnije postupiti ako pozovu u kuću prijatelja ili prijateljicu, jer ako se tomu protive, vjerojatno će potpuno izgubiti nadzor nad sinom odnosno kćerkom. Najsvrsishodniji stav je uglavnom čekanje. U većini se slučajeva prve veze raspadnu same od sebe nakon kratkog vremena. Ali ako do toga i ne dođe, roditelji načelno nemaju prava prisilnim metodama razdvajati mlade i miješati se u odlučujuće životne situacije i životne odluke mladih. Tim više jer je i dvadesetogodišnjacima životno važno da postoji ozračje povjerenja između njih i roditelja. Kod toga se nikad ne smije iz puke znatiželje ispitivati tajne mladih — to će sigurno pokvariti sve.¹²

Crkva, odnosno vjeroučitelji, katehete mladih, također imaju svoj dio zadatka i odgovornosti za mlade koji se upravo njima često obraćaju sa svojim problemima zaljubljenosti. Možda danas manje, ali još prije nekoliko godina dosta se čulo mišljenje da bi Crkva trebala biti tolerantnija prema predbračnim odnosima zaljubljenih mladih, a načelo prosuđivanja da bi trebalo biti: „Ako se istinski volite, možete imati odnose, samo se čuvajte začeca!” To načelo, osim što nije izvorno, nije ni psihološki utemeljeno. Naprotiv, predbračni su odnosi uvijek znak nepotpune ljubavi. O tome je već bilo riječi na drugom mjestu.¹³ Pokušat ćemo ovdje nanovo formulirati to pitanje, ali ne toliko u obliku problema, koliko u obliku odgojnog zadatka.

Pitanje predbračnih odnosa najčešće se „rješava” tako da se tvrdi da načelno nije dopušteno. Dakle, daje se zabrana bez opravdanja te zabrane. A znamo da upravo takve zabrane najviše golicaju maštu. U mladima se i nehotice javlja pitanje zašto ne bi smjeli činiti nešto za što su sposobni i što odrasli inače čine. Umjesto toga, za odgojnu praksu treba najprije protumačiti bit seksualne ljubavi, a tek onda na-

brajati zahtjeve morala.

Mladi trebaju znati da se predbračna suzdržljivost ne traži od njih zato jer se nešto želi oduzeti od njih, nešto uskratiti ili zabraniti, nego da im se pomogne da dođu do pune ljubavi. A bračna sreća nije plod isključivo zadovoljavanja spolnog nagona, nego u potpunom osobnom kontaktu. Prava ljubav isto toliko misli na drugoga koliko na sebe. Ovamo spada i želja da sve prožive zajedno, da im je sve zajedničko, da sve poteškoće prihvate zajednički. Ukratko, da više ne postoji nikakva prepreka između njih. Ali želja nije dovoljna. Potrebne su i konkretne mogućnosti da se ta želja ostvari. A te mogućnosti ne padaju s neba u naručje, niti ih donosi spolna zrelost: njih treba ostvariti.

Nadalje, prava ljubav želi zajednički prihvatiti posljedice koje se iz nje rađaju. Odatle slijedi glavni argument protiv predbračnih odnosa: to je grijeh protiv ljubavi (a ne potvrda ljubavi) jer partneri, istina, zajedno dijele radost odnosa, ali teret koji iz njega slijedi nejednako se raspodjeljuje. Mladić koji želi samo zadovoljiti svoju seksualnu želju, u biti ne voli djevojku, nego sebe. Uz to, ponaša se sebično kad svu odgovornost za posljedice prebacuje na djevojku. Mnogo mladića nema gotovo pojma o tome što sve uvjetuje u djevojci spolni odnos. Ona će možda tjednima ili mjesecima živjeti pod tere- tom straha, pa i onda ako toga ne posvijesti. Treba mladima rastumačiti da djevojka koja dulje vremena živi pod teretom tog straha, neće moći ni kasnije više naći ljepotu zajedničkog života.

Dakle, umjesto načelnih zabrana treba mlade dovesti do shvaćanja da predbračna uzdržljivost nije zapreka ljubavi, nego naprotiv, ona je preduvjet za pun rascvat ljubavi u braku. Jasno, ovo „znanje” ne možemo uzeti kao apsolutnu zaštitu. Svaki zaljubljeni par doživi trenutke u kojima se svako znanje raspadne. Ta- da ih valjda još jedino milost Božja čuva...

¹² Usp. REMPLEIN, nav. dj., str. 499.

¹³ SZENTMÁRTONI, M., Psihopedagoški problemi predbračnih odnosa, Kateheza 5(1983) 1, str. 46–52.

S obzirom na ulogu Crkve u odgoju mladih za ljubav, postoji jedno zanimljivo mišljenje koje, međutim, nije jednoznačno u svojoj poruci. To je mišljenje iznio H. Helle, profesor sociologije na Sveučilištu u Münchenu. Po njegovu mišljenju kad započinje spolno sazrijevanje, mladi progresivno napuštaju obitelj i traže društvene kontakte. Međutim, u tom traženju nije u prvom planu susret s osobama drugog spola kao s mogućim bračnim partnerom, nego u njima mladi zapravo traže „izgubljene” članove svoje primarne obitelji: procjenjuju ih u usporedbi s ocem, majkom, braćom ili sestrama. Helle misli da bi briga Crkve oko mladih trebala smjerati na to da se takvo gledanje pojača. Mlade treba najprije uvesti u pravo stanje beženstva, tj. do takvog duševnog stanja da mogu svoju okolinu, ljude, susretati analogno s osobama svoje obitelji.¹⁴

Kako god ova misao na prvi pogled izgledala prihvatljiva, možda čak kršćanska, ona skriva jednu opasnost. Ako se osobama približava u prvom redu na temelju percepcije bratskih ili sestrinskih kvaliteta, takva veza opterećuje kao određeni „psihološki incest”. A pravi izbor partnera može započeti tek onda ako ne postoji više nikakva sjena tabua incesta. Znak za takvu zrelost jest promjena u percepciji:

kad počinje u partneru vidjeti oca odnosno majku zajedničkog budućeg djeteta. To jamči da ne projicira više u partnera svoj odnos prema roditeljima. Posredan dokaz za to shvaćanje imamo i u analizi čuvstvenog razvoja djevojke. Djevojka se ne osjeća potpunom dok ne doživi da je voljena. Kad osjeti ljubav, želi vezu učiniti trajnom i roditi dijete onoga koga voli.¹⁵

Crkva može i treba usmjeravati mlade prema zreloj ljubavi. Mislim da premalo odražavamo i koristimo „kršćanski” pojam ljubavi. Najpogodnije polazište jest Pavlova definicija ljubavi u 1 Kor 13. Ta definicija, tvrde teolozi (npr. O’Collins) sadrži 15 glagola u originalu, što je vrlo teško, isto tako glagolima, prevesti na suvremene jezike. No bit ostaje: Ljubav je aktivnost, djelatna okrenutost prema partneru. Stoga bismo kao test zrelosti jedne ljubavi možda mogli upotrijebiti upravo Pavlovu definiciju ljubavi: Tek kad su mladić i djevojka spremni i sposobni odgovoriti pozitivno na svih petnaest zahtjeva ljubavi, može se reći da su spremni za zajednički život.

¹⁴ HELLE, H., Jugend – Familie – Sexualität. in: BLEISTEIN, R. (Hrsg.), Kirchliche Jugendarbeit. Düsseldorf: Patmos-Verlag, 1976, str. 30–45.

¹⁵ Usp. MILLER, nav. dj., str. 73.